

SIMON STRANGER (1976) norveški je pisac. Studirao je filozofiju na Univerzitetu u Oslu i završio kurs pisanja fikcije u najpoznatijoj školi kreativnog pisanja u Norveškoj.

Debitovao je 2003. godine i od tada objavio šest romana, šest ilustrovanih knjiga za decu i tri romana za mlade. Njegove knjige prevedene su na više od 20 jezika, a za delo *De som ikke finnes* 2014. godine bio je nominovan za Nordijsku nagradu za književnost. Najveći međunarodni uspeh doneo mu je roman *Leksikon svetlosti i tame* iz 2018. godine, za koju je osvojio tri nagrade i koja je objavljena u više od 20 zemalja. Živi i radi u Norveškoj.

b

Simon Stranger

LEKSIKON
SVETLOSTI I TAME

edicija

KIRKA (knjiga br. 69)

s norveškog preveo

Radoš Kosović

uredništvo

Aleksandar Šurbatović

Tamara Krstić

Milica Belobrk

lektura

Dijana Arsić

naslov originala i prava

LEKSIKON OM LYS OG MØRKE © Simon
Stranger

First published by H. Aschehoug & Co. (W.
Nygaard) AS, 2018

Published in agreement with Oslo Literary
Agency in conjunction with Livia Stoia Literary
Agency

*Recikliraj, zasadi,
brini se o prirodi onako kako
se ona oduvek brinula o nama.*

A kao apsurdna optužba.

A kao arijevska pravda.

A kao agonija.

A kao ambis zaborava u koji sve tone. Sva sećanja i osećanja. Sva imovina i predmeti. Sve ono što je činilo okvir jednog života. Stolice na kojima je čovek sedeo i krevet u kojem je spavao odneće se u novi dom. Tanjire će na sto stavljati nove ruke, čaše će se podizati do usta drugih ljudi, koji će otpiti gutljaj vode ili vina i onda se okrenuti ka nekom u sobi i nastaviti razgovor. Stvari koje su nekada bile pune istorije, jednog dana će izgubiti svoje značenje i pretvoriti se u čistu formu, onako kako bi koncertni klavir izgledao nekom jelenu ili insektu.

Jednog dana to će se desiti. Jednog dana svanuće naš poslednji dan, a ne znamo kada će to biti, i na koji način će se život završiti. Ne znam da li ću poslednje sate svog života provesti u bolnici, krkljajući i kašljući, dok mi bleđa koža visi na mišicama kao testo sa

varjače, ili ću *zaista* umreti naglo i neočekivano, u četrdeset petoj ili šestoj godini, zbog bolesti ili nesreće.

Možda će me ubiti ledenica koja će pasti sa krova zgrade zbog vibracija koje neko proizvodi dok buši pod kupatila na poslednjem spratu, ili zbog talasa toplijeg vazduha sa mora. Ledenica klizi i pada pored prozora, pored dnevnih i spavaćih soba, i pogađa me u glavu dok pognut čitam vesti na telefonu, koji mi onda ispada i leži na trotoaru i sija dok se oko mene okupljaju zaprepašćeni ljudi, slučajni prolaznici koji su iznenada dobili podsećanje na ponor koji se nalazi pored svakog od nas, ali se retko ukazuje: Sve što jesmo i što imamo može nam se oduzeti, usred svakodnevice.

U hebrejskoj tradiciji kaže se da čovek umire dva-put. Prvi put kad srce prestane da kuca i sinapse u mozgu se ugase, kao grad u kojem je nestalo struje.

A drugi put kad se pokojnikovo ime izgovori, pročita ili pomisli poslednji put, petsto ili hiljadu ili četiri hiljade godina kasnije. Tek tada čovek zaista nestaje, zbrisan sa lica zemlje. Ta druga smrt podstakla je nemačkog umetnika Guntera Demniga da izliva kocke od mesinga, u njih urezuje imena Jevreja koje su nacisti ubili za vreme Drugog svetskog rata, i postavlja ih u trotoar ispred zgrada u kojima su živeli. Naziva ih „kamenovi spoticanja”. To umetničko delo je pokušaj odlaganja druge smrti; umetnik je upisao imena žrtava u tlo da bi se prolaznici saginjali i gledali ih u narednim decenijama, tako održavajući pokojnike u životu, dok se ujedno čuvaju sećanja na jedno od najgorih poglavlja u evropskoj istoriji, poput vidnih ožiljaka na licu

grada. Trenutno je postavljeno šezdeset sedam hiljada kamenova spoticanja u raznim gradovima u Evropi.

Jedan od njih je tvoj.

Nosi tvoje ime i postavljen je u trotoar tamo gde si živeo, u gradu Trondhejmu u Srednjoj Norveškoj. Pre nekoliko godina moj sin je čučnuo pred tim kamenom spoticanja i rukavicom obrisao kamenčiće i trunje sa mesinga. Onda je naglas pročitao:

„Ovde je živeo Hirš Komisar.”

Moj sin je te godine napunio svoju desetu, i jedan je od tvojih čukununučića, kao i moja ćerka, koja me je zagrlila, i koja je tog proleća još imala šest godina. Moja supruga, Rike, bila je pored nas, a sa nas četvoro, u krugu, kao kad se polaže urna, stajali su i moja tašta, Grete, i njen muž, Stejnar.

„Eto, to je bio moj deda”, rekla je Grete. „Živeo je ovde, na drugom spratu”, nastavila je i okrenula se ka prozorima zgrade iza nas, sa kojih si ti gledao ulicu nekada davno, kad su drugi ljudi bili živi, a mi ne. Ruke moje ćerke i dalje su me držale oko vrata dok je moj sin nastavio da čita gole činjenice urezane u mesing.

OVDE JE ŽIVEO
HIRŠ KOMISAR

ROĐEN 1887.

UHAPŠEN 12. 1. 1942.

FALSTAD

UBIJEN 7. 10. '42.

Grete je rekla nekoliko reči o nezaustavljivoj invaziji i ponovo ispričala priču o njenom ocu koji je iznenađeno ugledao vojnike devetog aprila 1940, kad su marširali ulicama u sivoplavim kaputima i čizmama koje su ritmično udarale u zemlju. Rike je ustala da bi učestvovala u razgovoru, naša ćerka je stala pored nje. Samo smo sin i ja još čučali pored kamena spoticanja. Rukavicom je prešao po poslednjem redu, i onda me pogledao.

„Zašto je bio ubijen, tata?”

„Zato što je bio Jevrejin”, odgovorio sam.

„Kakve to ima veze?”

Primitio sam Rikin pogled, učestvovala je u oba razgovora istovremeno.

„Vidiš... nacisti su hteli da ubiju sve koji su drugačiji. I mrzeli su Jevreje.”

Moj sin je začutao.

„Da li smo mi Jevreji?”, pitao je. Oči su mu bile sasvim bistre, usredsređene.

Trepnuo sam nekoliko puta dok sam pokušavao da se setim šta zna o porodičnoj istoriji. Šta su moja deca uopšte znala o jevrejskoj strani naše porodice? Sigurno smo im rekli da su njihovi čukunbaba i čukundeda sa majčine strane emigrirali iz različitih delova Rusije pre više od stotinu godina. Govorili smo o ratu, o begu pradede Gešona, kojeg su oboje stigli da upoznaju pre nego što je umro.

Rike je htela da kaže nešto, ali Grete ju je povukla u drugi razgovor, a ja sam pogledao sina u oči.

„Ti si Norvežanin”, odgovorio sam i osetio da se u mom odgovoru krije nekakva izdaja, i primetio sam

Rikin pogled. „Delom si Jevrejin, ali nismo vernici”, rekao sam i ustao, nadajući se da će Rike ili Grete kazati nešto, da bolje od mene znaju kako treba odgovoriti, ali razgovor je već potekao dalje, pratio je logiku asocijacija i otišao u drugom smeru.

Zašto je bio ubijen, tata?

To pitanje me je proganjalo mesecima kasnije i ispostavilo se da je teško odgovoriti na njega, prošlost se pretvara u sve deblji sloj zaborava i pokriva ono što je bilo. A ipak... Dok sam listao dokumenta u arhivima i razgovarao o prošlosti sa porodicom, prohujali događaji su polako počeli da se ukazuju.

Ubrzo sam mogao da vidim sneg u centru Trondhejma.

Paru iz usta ljudi koji su prolazili pored malih nakrivljenih drvenih kuća.

Uskoro sam video da je kraj tvog života počeo jedne srede, ujutru, usred svakodnevice.

Dvanaesti januar 1942. Stojiš za pultom prodavnice odeće koju ti i tvoja žena posedujete, okružen stalcima sa šeširima i krojačkim lutkama sa kaputima i haljinama. Upravo si dočekao prvu mušteriju tog dana i predstavio joj asortiman, a onda te telefon primorava da ostaviš cigaretu i narudžbenicu.

„Pariz-Beč, izvolite”, kažeš automatski, kao hiljadu puta ranije.

„Guten Morgen”, kaže muškarac na drugom kraju veze, i onda nastavlja na nemačkom. „Da li je to Komisar?”

„Jeste”, odgovaraš, takođe na nemačkom, pomišljaš da te zove snabdevač iz Hamburga, možda je opet

nastao problem na carini. Možda je reč o letnjim haljinama koje si već naručio, ali u tom slučaju zove neko nov, ne poznaješ taj glas.

„Hirš Komisar, muž Marije Komisar?”

„Jeste... Sa kim razgovaram?”

„Zovem vas iz bezbednosne službe Gestapo.”

„Aha.”

Podižeš pogled sa narudžbenice, primećuješ da je žena u prodavnici shvatila da se nešto dešava, okrećeš se ka zidu dok ti srce lupa. Gestapo?

„Želeli bismo da razgovaramo sa vama”, kaže glas tiho.

„Aha”, odgovaraš samo, oklevaš, hoćeš da ponovo otvoriš usta i pitaš o čemu je reč, ali ne stižeš.

„Doći ćete na saslušanje u Hotel 'Mišon' danas u četrnaest časova”, prekida te glas na drugom kraju veze.

Hotel „Mišon”? Saslušanje? Zašto bi, pobogu, išao na saslušanje, pomišljaš, lica okrenutog ka zidu. Da li to ima veze sa Marijinim bratom, Davidom, i njegovim komunističkim sklonostima? Vrh bezglavog eksera viri iz ragastova. Naslanjaš palac na metal, pritiskaš ga i zatvaraš oči.

„Halo?”, kaže glas nestrpljivim tonom. „Da li ste tu?”

„Da, tu sam...”, odgovaraš, sklanjaš palac sa eksera i gledaš belu tačku gde se krv povukla iz mesa. Mušterija se ukočila pored stalka sa haljinama, ali nastavlja da gleda odeću kad se okreneš ka njoj.

„Moje kolege smatraju da suviše rizikujem ovako...”, kaže glas, i čuješ zvuk upaljača blizu slušalice.

„Tvrde da bi trebalo da odmah pošaljem automobil po vas, da ne biste samo pokupili sinove i pobegli, pošto ste ipak *Jevreji...*“, kaže muškarac, naglašavajući poslednju reč, a onda nastavlja, tišim, skoro prisnim tonom: „Ali ja znam da je vaša žena, Marije, primljena u bolnicu... Pala je na ledu, zar ne?“

„Tako je... Okliznula se i pala pre nekoliko dana, slomila je... kost na boku“, odgovaraš, pošto se ne sećaš kako se prelom kuka zove na nemačkom, nisi siguran ni da si to ikada znao. Svejedno, jasno je šta hoćeš da kažeš.

Kako je Marije mogla da bude toliko blesava da hoda po ledu u čizmicama sa visokim potpeticama, pomišljaš. Tako nepažljiva, uvek tako elegantna i sa nepokolebljivom potrebom da o svemu odlučuje sama. Kad joj nagovestiš da bi trebalo da razmisli o svom ponašanju, da bi mogla da bude pažljivija, da možda nije pametno pisati priloge za novine kakve ona piše, ili da u vašoj kući ne treba praviti skupove na kojima se raspravlja o političkim pitanjima, Marije samo frkne. Oči joj potamne i stavi ti na znanje da će se ponašati kako misli da treba. Sad je opet bilo tako, i evo do čega je to dovelo, pomišljaš dok stojiš iza pulta, još sa slušalicom u ruci. Mušterija ti upućuje osmeh i izlazi napolje. Čuje se zvonce.

„*Prelom kuka, dakle...*“, kaže čovek bez lica na drugom kraju veze, podsećajući te kako se to zove na nemačkom. „Onda možemo računati da vi i vaši sinovi nećete pobeći, zar ne? Ukoliko se to desi, bićemo prinuđeni da se postaramo za nju.“

Da se postaraju za nju. Čutiš i klimaš glavom, iako se govor tela ne vidi preko telefona, a onda odgovaraš da nigde nećete pobeći.

„Drago mi je, gospodine Komisar. Onda ćete doći danas u dva. Znae gde je, zar ne?”

„Hotel 'Mišon'? Znam, naravno.”

„Dobro. Doviđenja.”

Čuje se škljocanje kad čovek spusti slušalicu, a ti još stojiš iza pulta i misli ti lete kao jato uplašanih ptica koje su prhnule iz krošnje, jer šta ćeš sad? Gledaš na sat. Ima još nekoliko sati do dva. To je dosta, imaš dovoljno vremena da pobegneš, na tren se pitaš da li da pognut odeš u zadnju sobu i šmugneš kroz vrata magacina. Da se izgubiš u uličicama i samo trčiš, što dalje, ne stajući, ne obazirući se na ukus krvi u ustima, na poglede neznanaca, na zamor nogu na uzbrdici. Mogao bi da otrčiš skroz do šume, sakriješ se među smrekama, samo nastaviš do granice i predeš u Švedsku, gde tvoja ćerka, Lilemur, već bezbedno živi. To bi *moglo* da uspe, pomišljaš, ali odmah shvataš koliko je ta ideja besmislena, jer šta sa Marije? Šta sa vašim sinovima, Gešonom i Jakobom? Ako pobegneš, *oni* će ispaštati, pomišljaš i zatvaraš narudžbenicu, jer iako bi mogao da trkneš do svog poznanika koji radi u višoj školi i preko njega upozoriš Jakoba, ne bi mogao da dopreš i do Gešona, on je na planini sa prijateljima sa studija, a šta bi mu se desilo kad bi se vratio u grad i video da ga Nemci čekaju ispred garsonjere? Šta bi uradili sa Marije?

Da li su istinite glasine koje su počele da kolaju u prodavnicama, na večerama i u sinagogi? Da se Jevreji

šalju u posebne logore u inostranstvu, ili su to samo izmišljotine, preterivanja, nalik na čudovišta koja si u detinjstvu nazirao u noćnom mraku?

Zoveš ženu koja povremeno radi za vas kao zamenica, pitaš može li da preuzme prodavnicu. Kažeš da si pozvan na saslušanje i pitaš da li bi u najgorem slučaju mogla da radi i sledećih dana, ako se to oduži. Onda zoveš Jakoba, obavestavaš ga šta se desilo i kažeš mu da pokuša da stupi u kontakt sa Gešonom. Jakob počinje da muca, što mu se ponekad dešava kad se uzbudi, pa se trudiš da ga smiriš, kažeš da će sve biti u redu, da sigurno nije ništa ozbiljno, i da ćeš ponovo svratiti do bolnice i obavestiti Marije. Onda spuštaš slušalicu. Zamenica ubrzo stiže, sa ozbiljnim, skoro bolnim izrazom, pa moraš i nju da smiruješ i uveravaš da nema opasnosti. Onda navlačiš kaput, pozdravljaš je i polaziš ka bolnici.

O čemu je uopšte reč? Možda je samo neka mutna optužba na osnovu koje ipak ne mogu da te uhapse, razmišljaš u hodu. Trudiš se da gaziš samo tamo gde je posuta so, i čvrsto se držiš za gelender da se ne bi okliznuo na zaleđenim stepenicama, koje liče na glatke meduze.

Nije izvesno da je reč o nečemu ozbiljnom, jer šta si učinio? Ništa. Verovatno je to samo formalnost, popis jevrejskog stanovništva, ili u najgorem slučaju žele informacije o Marijinom bratu, razmišljaš i skrećeš iza ugla kod bolnice.

Nekoliko sati kasnije sediš na saslušanju u Hotelu „Mišon”. Prostorije su pune uniformisanih mladih ljudi. Vreva vojnika koji razgovaraju, puše, nose obavешtenja.

Muškarac koji sedi za pisaćim stolom pred tobom lupka dokumenta vrhom olovke i onda ti upućuje hladan i strog pogled.

„Čuo sam da ste poreklom iz Rusije, da li je to tačno?”

„Jeste.”

„I govorite pet jezika, ili beše šest?”

„Šest”, kažeš, ne znajući kuda to vodi.

„Neobično... Obrazovali ste se za inženjera, studirali ste u više zemalja, u Engleskoj, Nemačkoj, Belorusiji... A ipak vodite najobičniju prodavnicu odeće sa suprugom?”

„Tako je, ja...”, započinješ, ali čovek te prekida.

„I pritom ste *Jevrejin*”, kaže i zavaljuje se na stolici. „Kakav je vaš odnos sa Davidom Volfsonom?”

„On je brat moje supruge”, odgovaraš, znao si da ovo ima veze sa njim, ali onda stiže iznenađenje.

„Znate da je slušanje Bi-Bi-Sija zabranjeno, zar ne?”

„Znam”, odgovaraš i primećuješ kako ti se prsti prepliću u krilu.

„Znate da širenje vesti iz Engleske nije dozvoljeno?”

Klimaš glavom.

„I da je građanin u obavezi da prijavi poznanika koji se bavi takvim aktivnostima?”

Kako znaju za to?, pomišljaš i očajno pokušavaš da se setiš gde si sve bio, gde se razgovaralo o najnovijim vestima iz Engleske, ali ne znaš gde je to moglo da bude, i ko je to mogao da čuje.

„Imamo dokaze da su se takve vesti prenosile u izvesnom kafeu... 'Kafistuva.’”

Eto odgovora. Naravno. „Kafistuva”.

„Takođe znamo da često idete do luke, možete li nam reći šta radite tamo?“, nastavlja čovek.

„Prijem robe“, kažeš. Neko te je pratio. Neko je prisluškiavao tvoje razgovore, i razgovore u „Kafistuvi“. Neko ko zna norveški, ali ko?

„Moraćete da ostanete ovde dok ne istražimo slučaj podrobnije“, kaže čovek za pisaćim stolom i odmahuje rukom ka tebi, istovremeno pogledavši jednog od vojnika kod vrata.

„To bi bilo sve zasad, gospodine Komisar“, kaže čovek, odlaže tvoj dosije i naređuje stražarima da te odvedu u ćeliju u podrumu.

Sutra ujutru i dalje veruješ da će te pustiti, da će neko u sistemu ubrzo shvatiti da ne predstavljaš opasnost po Treći rajh, i da bi za njih bilo jeftinije i lakše da te ostave na miru, a onda tri vojnika ulaze u sobu, ljubazno te pozdravljaju i kažu da staviš ruke iza leđa. Metal lisica je hladan na koži.

„Kuda idemo?“, pitaš na nemačkom.

„Hajde“, odgovara jedan od stražara i vodi te uza stepenice, kroz hodnik, u dvorište, gde pada sneg. Crni automobil sa upaljenim motorom čeka. Guraju te na zadnje sedište. Onda izlazite iz grada. Tek posle dužeg vremena shvataš kuda ste se zaputili.

Logor Falstad.

Sat vremena vožnje udaljen od Trondhejma. Bela betonska građevina sa unutrašnjim dvorištem, okružena barakama i ogradom sa bodljikavom žicom, čije su upletene metalne niti pokrivene tankim slojem snega.

Kapija se otvara, sprovode te pored portirnice, pored gole breze, u zgradu, na sprat. Tu je niz vrata zatvorskih ćelija. Drvena vrata sa savijenim rešetkama na prozorčiću. Ukazuje se lice. Drugi zatvorenik. Dva stražara te gledaju dok se svlačiš, tu ispred ćelije, a onda te zatvaraju u jednoj od soba. Duguljasta je, ima prozor na drugom kraju, i ležaj. Brava se zaključava iza tebe, i strah nadolazi u trenutku kad shvatiš da ne možeš pobeći. U trenutku kad shvatiš da je to verovatno kraj, i da si sve u svom životu učinio poslednji put.

A kao alkohol koji ti neočekivano nedostaje tokom prvih nedelja u logoru, čežnja za opijenošću koja bi mogla da smekša okruženje i misli, da priguši zbnjenost, gnev i strah, i uljuljka te u dremež zaborava.

A kao asocijacije koje svakog trena mogu da se pojave dok ideš na prinudni rad, u trpezariji ili u šumi. Trenutna i sasvim neočekivana sećanja, kao da je sve oko tebe otvor prema nečem drugom.

Grubi tragovi točkova kamiona na zemlji izvan logora ponekad te odjednom vrata na blatnjave staze tvog rodnog mesta, u jevrejskom delu carske Rusije, gde su svetlosmeđe kokoške kokodakale iza ograda, i gde si jednog olinjalog psa uvek zaobilazio u širokom luku.

Prizor stražara koji zabacuje glavu i zatvara oči na suncu, iznenada te podseti na studije u Nemačkoj i na preplavljujuće trenutke radosti kad si sedeo na klupi, izašavši iz čitaonice da napraviš pauzu, u zemlji koju još nisu bili preuzeli nacisti.

Sveže oprana košulja koja se suši na štriku ispred barake, napeta kao jedro kad dune vetar, na tren te vrati u prodavnicu koju ste Marije i ti stvorili ni iz čega, ili u izbeglički kamp u Upsali koji ste nepromišljeno napustili, tamo gde je veš visio ispred kuća dok su deca jurcala naokolo.

A kao avetinjska lica porodice koja prizivaš iz sećanja kad se tišina konačno spusti na logor uveče, i ti ležiš u ćeliji, zatvorenih očiju.

A kao ambar seoskog imanja pored kojeg prolaziš dok ideš na prinudni rad u Falstadskoj šumi, sa uglačanom padinom za sankanje na kojoj su crne pruge zemlje i kamenja otkrila mala dečja tela koja su klizila nizbrdo, obraza rumenih od hladnoće, uz radosne povike malih usta.

A kao anegdote i priče za koje se ispostavilo da se kriju ispod kamena spoticanja, i koje su izašle na svetlost dana tokom poslednjih godina. Iznenadan i zapanjujući broj priča, kao mnoštvo insekata koji bi se razmyleli kad podigneš kamen u svom detinjstvu.

Dragi Hirše. Ovo je pokušaj da se druga smrt odloži i zaborav odagna, jer iako nikad neću moći da ispričam sve što ti se desilo, mogu da pokažem delove te priče, povežem ih, i udahnem život u ono što je prohujalo. Ja nisam Jevrejin, ali moja deca, tvoji čukununućići, imaju jevrejsku krv. Tvoja priča je njihova priča. Kako ja, kao njihov otac, mogu da im objasnim tu mržnju?

To prepodne pored kamena spoticanja ubrzo me je odvelo u gradiće i mesta u kojima nikad nisam bio, odvelo me je u arhive, u razgovore, knjige i porodične albume. Pre svega me je odvelo do priče o sasvim posebnoj kući nadomak centra Trondhejma. Do priče tako morbidne i čudovišne da isprva nisam poverovao da je moguća, jer je ta kuća spojila našu zajedničku porodičnu istoriju sa Henrijem Oliverom Rinanom, mladićem koji je na kraju postao jedan od najgorih nacista u Norveškoj.

Kuća sa imenom koje počinje na B.
Bandin manastir.